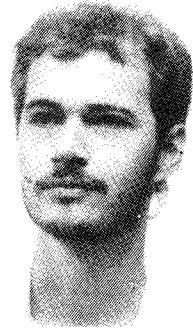

De bom in de ban?

door drs. R. J. M. Jeurissen*

Drs. R. J. M. Jeurissen (1958) is als onderzoeker verbonden aan de vakgroep pastoraal-theologie van de theologische faculteit te Nijmegen en de vakgroep ethiek van de subfaculteit wijsbegeerte te Tilburg.

Kerken over nut en nadeel van nucleaire afschrikking

Alles wat niet demonisch is, is naief in de demonische wereld. Het doel van wederzijds vertrouwen tussen Oost en West en de afschaffing van de nucleaire afschrikking mag niet worden opgeheven. Jeurissen analyseert kerkelijke uitspraken over de nucleaire afschrikking.

In dit artikel wordt een overzicht gegeven van de standpunten van een zevental kerkelijke instanties over de morele kwaliteit van nucleaire afschrikking door staten. Aan bod komen: het Vaticaan, de Rooms-Katholieke bisschoppensynodes van de Verenigde Staten, de Duitse Bondsrepubliek en Nederland, de Wereldraad van Kerken en tenslotte de Synodes van de Nederlandse Hervormde Kerk en de Gereformeerde Kerken in Nederland. De drie laatste kerkelijke organisaties wijzen de nucleaire afschrikking af; de andere aanvaarden de afschrikking vooralsnog, onder voorwaarden. Voor de eenheid van de kerk, zowel binnen als tussen de kerkgenootschappen, is het gebrek aan morele consensus over een zo belangrijke zaak als de kernbepapening een groot probleem. Het zelfde geldt wellicht voor de politiek op oecumenische basis, wanneer blijkt dat de verschillende beoordelingen van de afschrikking een niet te verwaarlozen kerkelijke bepaaldheid hebben. Wat is dan het verband tussen de kerkelijke gezindte en de morele oordeelsvorming? Een lastige vraag, voor de

beantwoording waarvan dit artikel enige aanzetten tracht te geven, toegespitst op de problematiek van de kernwapens.

Het onbruikbare wapen

Toen de eerste atombom in 1945 gereed was, bestond er bij zijn bezitters blijkbaar geen doorslaggevend bezwaar tegen het daadwerkelijke gebruik ervan: de nieuwe bom bood de strijdkrachten van de Verenigde Staten de mogelijkheid om de bloedige oorlog tegen Japan snel in hun voordeel te beëindigen. Men beschouwde het atoomwapen als 'just another weapon', alleen veel effectiever dan het massale strategische bombardement met conventionele middelen, zoals uitgevoerd op Hamburg, Dresden, Tokio en vele andere steden. Het atoomwapen was een 'winning weapon'; over de effecten van straling wist men toen nog niet veel.

* (Met dank aan prof. dr. A. Houtepen, drs. F. van Iersel, prof. dr. A. Leyen en prof. dr. J. van der Ven, voor hun waardevolle kritische opmerkingen.)

Met de opbouw van de Russische kernwapenarsenalen, vanaf 1949, veranderde deze visie. De situatie van wederzijds verzekerde vernietiging maakte het kernwapen tot een 'absoluut' wapen, waarvan de enig denkbare functie lag in het voorkomen van het gebruik ervan door de tegenstander. De Russen zagen dat niet anders dan de Amerikanen.¹⁾ Aldus ontstond de strategische en morele hersengymnastiek van het afschrikingsdenken, met zijn talloze paradoxen, dilemma's en onzekerheden.

Reeds vanaf de jaren vijftig voelen militaire strategen zich ernstig gehinderd door de 'zelf-afschrikking', die van het kernwapen uitgaat. De dreiging met een zware nucleaire vergelding lijkt hen niet effectief tegen beperkte agressie van een andere atoommacht. Als er niet genoeg op het spel staat zal de aanvaller niet verwachten, gezien de wederzijds verzekerde vergelding, dat de dreiging met het ultieme geweld ook wordt uitgevoerd. De geloofwaardigheid van de afschrikking komt hierdoor volgens sommigen in gevaar. Om de lacune in de afschrikking te dichten zou men willen kunnen beschikken over een heel scala van nucleaire 'opties', variërend van 'lichte' wapens op de voorgrond, tot zware wapens op de achtergrond. Dat was het plan van Kennedy's minister van defensie Robert McNamara.²⁾ In de 'flexible response' strategie van de NATO is deze visie werkelijkheid geworden. Door het kernwapen geschikt te maken voor oorlogvoering, en door de potentiële tegenstander het risico van een 'beperkte' kernoorlog in het vooruitzicht te stellen, kan ook beperkte agressie worden afgeschrikt. Bovendien kunnen nucleaire vechtwapens 'beheerst' worden gebruikt, wanneer de afschrikking faalt. Als de tegenstander rationeel is, zal ook hij zich beheersen en snel aan de onderhandelingstafel plaatsnemen. Overeenkomstig deze redenering hebben beide supermachten in de laatste decennia hun nucleaire arsenalen steeds verder gedifferentieerd. Hun behoefte om op elk niveau van de bewapening een evenwicht of liever nog een overwicht te bereiken ten opzichte van de

tegenstander, is een van de voornaamste oorzaken achter de exponentiële groei van de nucleaire bewapening in de wereld. Tegenstanders van deze ontwikkeling, atoompacifisten of voorstanders van een minimale nucleaire afschrikking, zetten grote vraagtekens bij zowel de mogelijkheid om een nucleaire aanval beperkt te houden, als bij de mogelijkheid om escalatie te voorkomen. In hun ogen blijft het kernwapen een absoluut wapen, waarvan het geweld onvermijdelijk ultiem zal zijn.³⁾

Binnen de discussie over het nut voor de afschrikking van nucleaire vechtwapens, stellen de kerken zich al jaren op het standpunt dat *ieder* gebruik van kernwapens uit den boze is. Met kardinaal-staatssecretaris Casaroli kan men een 'general consensus' onder de kerken vaststellen over de ondenkbaarheid van nucleaire oorlogvoering: 'It would really be a type of collective murder-suicide, notwithstanding the efforts made to limit the harm and consequences by making the nuclear arms more precise and more limited in their effects'.⁴⁾ De Synode van de Nederlandse Hervormde Kerk verwierp al in 1962 met een radicaal 'neen' het gebruik van *alle* typen kernwapens, tactische en strategische. 'Het is immers op geen enkele manier duidelijk te maken dat deze absolute vernietigingsmiddelen nog als 'wapenen' zouden kunnen worden erkend, die als geweldmiddelen, in de strijd tegen welk onrecht dan ook, zouden zijn te gebruiken'.⁵⁾

1) H. de Lange, *De bewapeningswedloop tussen de Verenigde Staten en de Sovjetunie, 1945-1983*, Leeuwarden 1983, 195 – 230.

2) F. Kaplan, *The Wizards of Armageddon*, New York 1983, 263 v.

3) Voor een zeer grondige technische studie over de mogelijkheden van een beperkte kernoorlog zie D. Ball, *Can Nuclear War Be Controlled?* (Adelphi Papers No. 169), IISS, London 1981.

4) A. Casaroli, The Vatican Position on Issues of War and Peace, in: *Origins*, Vol. 13(1983)No. 26, 438.

5) *Het vraagstuk van de kernwapenen; nadere beschouwingen over oorlog en vrede van de Generale Synode van de Nederlandse Hervormde Kerk*, 's-Gravenhage 1963, 24-25.

Morele criteria voor nucleaire afschrikking

De consensus onder de kerken aangaande de immoraliteit van nucleaire oorlogvoering heeft tot nog toe niet geresulteerd in een consensus over nucleaire afschrikking. Wel zijn er tekenen van een *tendens* naar de morele verwerping van nucleaire afschrikking, die samenhangt met tendensen in de afschrikking zelf.

In de morele beoordeling van nucleaire afschrikking hangt veel af van de wijze waarop de vernietigingsfunctie van kernwapens in oorlogstijd en hun afschrikkingfunctie in vreedestijd met elkaar in verband worden gebracht. Tegenstanders van de afschrikking gaan meestal uit van een zeer nauwe relatie tussen afschrikking en oorlogvoering. De geloofwaardigheid van de afschrikking veronderstelt immers, zo zeggen zij, de bereidheid tot oorlogvoering. Omdat nucleaire oorlogvoering immoreel is, is ook de bereidheid daartoe immoreel, dus is nucleaire afschrikking immoreel. Bovendien achten zij de afschrikking niet effectief voor het doel van oorlogvoorkoming, wat opnieuw een reden is om afschrikking en oorlogvoering in de morele oordeelsvorming te koppelen. Degeenen die nucleaire afschrikking niet onaanvaardbaar achten, halen afschrikking en oorlogvoering liefst zover mogelijk uit elkaar. Hun redenering is dat de dreiging met nucleair geweld de plannen van de tegenstander zodanig beïnvloedt, dat hij waarschijnlijk niet tot een aanval zal overgaan. Hoewel meestal wordt toegegeven dat nucleaire oorlogvoering immoreel is, beschouwt men de nucleaire dreiging niet als immoreel, omdat deze een effectief middel is om vijandelijke agressie te voorkomen en de vrede te bewaren. De aan oorlogvoering gekoppelde en de daarvan geïsoleerde beschouwing van de afschrikking hebben allebei hun waarheid. Het is de moeite waard om een model te zoeken waarin deze waarheden bij elkaar kunnen worden gebracht. Dat model zou moeten bestaan uit een aantal morele criteria waarin nucleaire oorlogvoering en afschrikking worden onderscheiden, zonder

ze te scheiden. Koos van der Bruggen heeft in zijn onlangs verschenen proefschrift *Verzekerde vrede of verzekerde vernietiging* een zeer interessante poging gedaan om een dergelijke synthese te construeren. Uitgaande van de eeuwenoude traditie van de rechtvaardige oorlog, zoekt Van der Bruggen naar criteria voor een 'gerechtvaardigde afschrikking'. Voor het 'jus in dissuasione' – analoog aan het 'jus in bello' – gelden vooral de volgende criteria (in verkorte notatie):

1. De afschrikking moet effectief zijn ten opzichte van het doel van oorlogvoorkoming.
2. De afschrikking moet zodanig zijn dat het geweldsniveau na een eventueel falen van de afschrikking minimaal is of tenminste in proportionele verhouding staat tot de doelstellingen van de dan te voeren oorlog (extern proportionaliteitscriterium).
3. De afschrikkingmiddelen moeten in kwalitatief en kwantitatief opzicht minimaal zijn of tenminste in proportionele verhouding staan tot de doelstellingen van de afschrikking (intern proportionaliteitscriterium).
4. Burgers mogen niet als doelwit van de afschrikking fungeren (non-combattantenbeginsel).

Het eerste en derde criterium beoordelen de afschrikking geïsoleerd van de mogelijke gevolgen van oorlogvoering; het tweede en vierde criterium beoordelen de afschrikking aan de hand van de mogelijke effecten van oorlogvoering.

Van der Bruggen geeft ook een rangorde tussen de criteria aan. Het effectiviteitscriterium lijkt hem de belangrijkste maatstaf voor de beoordeling van afschrikking. Daarna volgt het extern proportionaliteitscriterium, gecombineerd met het non-combattantenbeginsel. Het intern proportionaliteitscriterium beschouwt hij als een iets minder zwaarwegend criterium, dat het gewicht van andere criteria kan versterken of verzwakken.⁶⁾

De wijze waarop Koos van der Bruggen zijn beoordelingscriteria rangschikt, werpt een

licht op de interkerkelijke dissensus ten aanzien van nucleaire afschrikking. De volgende stelling zou als uitgangspunt kunnen dienen voor een analyse van enkele kerkelijke uitspraken over de kernbewapening: de 'aanvaarding' van de afschrikking door de Katholieke Kerk wordt vooral gefundeerd op morele criteria waarin afschrikking geïsoleerd van de effecten van oorlogvoering wordt beoordeeld; de morele verwerping van de afschrikking door de Wereldraad van

Johannes Paulus II liet echter duidelijk uitkomen dat de effectiviteit van de afschrikking in de morele beoordeling voorts nog de doorslag moet geven: 'In de huidige omstandigheden kan een afschrikking op basis van evenwicht, hoewel zeker niet als doel op zich, maar als een etappe op de weg naar een geleidelijke ontwapening, nog als moreel aanvaardbaar worden beoordeeld. Om de vrede te waarborgen is het echter onontbeerlijk zich niet tevreden te stellen met een minimum dat altijd met een wezenlijk gevaar van explosie is belast'.⁶⁾

De nationale bisschoppensynodes die in 1983 hun brieven over de kernbewapening publiceerden, konden uiteraard deze stellingname van de gezaghebbende bisschop van Rome, waarin hij de effectiviteit van de afschrikking tot het belangrijkste criterium maakte, niet negeren. In alle brieven wordt de uitspraak van Johannes Paulus II dan ook geciteerd en verdisconteerd.

De Rooms-Katholieke bisschoppen van de Verenigde Staten komen in hun brief *The Challenge of Peace* tot een 'morele aanvaarding van de nucleaire afschrikking onder nauwkeurige voorwaarden'. De condities zijn echter zo strikt dat het huidige afschrikingsbeleid van de supermachten er biesist niet aan lijkt te voldoen, al trekken de bisschoppen deze conclusie niet openlijk. Nucleaire afschrikking mag alleen dienen om het gebruik van kernwapens door anderen te voorkomen. Daarom insisteren de bisschoppen op een minimale afschrikking. Complexe figuraties van nucleaire vechtwapens binnen strategieën voor een 'beperkte' kernoorlog, worden verworpen. Gewezen

» Het Vaticaan ziet de gewapende vrede als een respijt waar we vlug gebruik van moeten maken. »

Kerken en door de Gereformeerde en Hervormde Synode is vooral ingegeven door criteria die de morele beoordeling van afschrikking laten afhangen van de effecten van mogelijke nucleaire oorlogvoering.

Het immorele wapen?

Het Vaticaan heeft al geruime tijd grote twijfels over de blijvende effectiviteit van de nucleaire afschrikking. Vaticanum II sprak over de nucleair gewapende vrede als 'de resterende tijd waarover de Voorzienigheid ons gelukkig nog laat beschikken', en voor de Verenigde Naties interpreteerde een Vaticaanse vertegenwoordiger deze woorden als *een respijt* welke we moeten gebruiken en wel zeer vlug. Want de tijd werkt hier niet in ons voordeel'. Hij noemde de bewapeningswedloop een 'overgangsformule'.⁷⁾ Enig effectiviteit wordt aan de nucleaire afschrikking blijkbaar toch niet ontzegd; de Vaticaanse houding in deze is zeker ambigu.

6) K. van der Bruggen, *Verzekerde vrede of verzekerde vernietiging. Ontwikkeling van een theorie van gerechtvaardigde afschrikking*, Kampen 1986, 275-304.

7) 'Gaudium et Spes', par. 81; Antwoord van de Heilige Stoel aan de Verenigde Naties over de algehele ontwapening, *Archief van de Kerken*, jg. 31 (1976), nr. 19, kol. 826.

8) Johannes Paulus II, Boodschap aan de tweede speciale zitting van de algemene vergadering van de Verenigde Naties over ontwapening, 7 juni 1982. *Archief van de Kerken*, jg. 38 (1983) nr. 7, 3.

wordt op de instabiliteit van de religieuze strategieën, en op de onmogelijkheid om escalaties in te dammen. De bisschoppen menen bovendien niet dat wapens bestemd voor nucleaire oorlogvoering aan de eisen van het non-combattantenbeginsel voldoen. Ook voorstellen om plannen te maken voor lange perioden van herhaalde kernaanvallen en tegenaanvallen, of voor het 'overwinnen' in een kernoorlog, zijn niet aanvaardbaar, want ze moedigen het denkbeeld aan dat een kernoorlog kan worden gewonnen met toelaatbare menselijke en morele gevolgen.⁹⁾ De Amerikaanse bisschoppen achten de huidige nucleaire bewapening in de wereld dus op geen enkele wijze proportioneel. Over de vraag naar de effectiviteit van de afschrikking verschillen zij diepgaand van mening met de Amerikaanse regering.

In de brief *Gerechtigheid schafft Frieden* van de Westduitse bisschoppen treedt een zeer gespitste waakzaamheid voor de bedreiging van de vrijheid der naties door expansionistische totalitaire systemen naar voren. Hieruit volgt echter geenszins een defensie-conservatieve houding tegenover de Sovjet-Unie. Evenals hun Amerikaanse collega's verbinden de Duitse bisschoppen een aantal voorwaarden aan de morele acceptatie van de nucleaire afschrikking. Nogal sceptisch over de effectiviteit van de afschrikking, stellen zij dat er alles aan gedaan moet worden om de oorlogvoorkomende werking van de afschrikking te garanderen. Alle militaire middelen en hun strategieën moeten aan deze hoofddoelstelling worden getoetst. De Duitse bisschoppen komen zo tot een drietal criteria voor een moreel acceptabele afschrikking:

1. Reeds bestaande of voorziene militaire middelen mogen oorlog noch beter realiseerbaar noch waarschijnlijker maken.
2. Slechts zodanige en zoveel militaire middelen mogen worden opgesteld, als beseft noodzakelijk zijn voor het doel van de afschrikking die het voorkomen van oorlog beoogt.
3. Alle militaire middelen moeten verenigbaar zijn met effectieve wederzijdse be-

wapeningsbeperking, wapenvermindering en ontwapening.¹⁰⁾

In termen van het 'jus in dissuasione' uitgedrukt, leggen de Duitse bisschoppen vooral nadruk op de effectiviteitseis en op het beginsel van interne proportionaliteit.

De Nederlandse bisschoppen koppelen in hun brief *Vrede en gerechtigheid* een 'voorlopige aanvaarding' van de afschrikking eveneens aan een grote bezorgdheid over de effectiviteit ervan. In ieder geval moet de bewapening beperkt blijven 'tot het niveau dat voor de afschrikking voldoende is. Functies van de kernbewapening die de afschrikking te boven gaan, zoals die van oorlogsvoorbereiding of van politiek pressiemiddel, die de wapenwedloop steeds weer opjagen, dienen afgewezen te worden'.¹¹⁾ Men zou dit de eis van interne proportionaliteit kunnen noemen. In dit verband spreken de bisschoppen zich ook uit tegen de productie en opstelling van nieuwe kernwapens voor de middellange afstand. Ietwat in de marge van hun betoog stellen de bisschoppen eisen aan de externe proportionaliteit van de afschrikking. Na een veroordeling van het gebruik van kernwapens volgt deze zin: 'Uit deze afwijzing van de inzet van kernwapens vloeit voort dat kernwapens niet zodanig in een defensiesysteem opgenomen zouden mogen zijn dat het inzetten ervan in geval van oorlog onvermijdelijk wordt en tot totale oorlog leidt'.¹²⁾

9) De uitdaging van de vrede: Gods belofte en ons antwoord. Herderlijke brief over oorlog en vrede van de r.k. bisschoppen van de Verenigde Staten van Amerika, 3 mei 1983, *Archief van de Kerken*, jg. 38(1983)nr. 8, 27-29 (de Engelse tekst is te vinden in *Origins*, Vol. 13 (1983) No. 1).

10) Gerechtigheid brengt vrede tot stand. Brief van de r.k. bisschoppenconferentie van de Bondsrepubliek Duitsland, 18 april 1983. Samenvatting van de inhoud, *Archief van de Kerken*, jg. 38 (1983)nr. 7, p.34. (De Duitse tekst werd uitgegeven als brochure: *Gerechtigheid schafft Frieden*, Sekretariat der Deutschen Bischofskonferenz, Bonn 1983).

11) Vrede en Gerechtigheid. Brief van de Nederlandse bisschoppenconferentie over de kernbewapening, 5 mei 1983, *Archief van de Kerken*, jg. 38(1983) nr. 7, 27.

12) *Id.* 25.

Het Vaticaan en de drie besproken bisschoppenconferenties laten, kortom, een voorlopige aanvaarding van nucleaire afschrikking vooral bepalen door de criteria van effectiviteit en interne proportionaliteit, die de nucleaire afschrikking geïsoleerd van de effecten van mogelijke oorlogvoering beoordelen. Het criterium van externe proportionaliteit en het non-combattantenbeginsel, die de beoordeling van de afschrikking koppelen aan de effecten van mogelijke oorlogvoering, spelen in de katholieke teksten over het algemeen een ondergeschikte rol. Door de Duitse bisschoppen worden ze genegeerd, de Nederlandse bisschoppen stippen ze vluchtig aan, alleen de Amerikaanse bisschoppen ruimen er plaats voor in, maar nergens geven ze de doorslag. Juist de criteria waarin afschrikking en oorlogvoering worden gekoppeld zorgen echter, wanneer er een groot gewicht aan wordt toegekend, met alle waarschijnlijkheid voor een negatief moreel oordeel over nucleaire afschrikking. Deze voldoet immers welhaast per definitie niet aan zulke criteria. Het is daarom te verwachten dat zulke criteria in de afwijzende uitspraken van de Wereldraad van Kerken en van de Gereformeerde en Hervormde Synode prominent aanwezig zijn.

De zesde Algemene Assemblée van de Wereldraad van Kerken aanvaardde in 1983 te Vancouver de volgende verklaring: 'Nucleair deterrence is morally unacceptable because it relies on the credibility of the *intention to use nuclear weapons*: we believe that any intention to use weapons of mass destruction is an utterly inhuman violation of the mind and spirit of Christ which should be in us'. Recente ontwikkelingen in de richting van een 'voerbare' of 'beperkte' kernoorlog maken de betrouwbaarheid van de afschrikking bovendien twijfelachtig. Ook is het onwaarschijnlijk dat een kernoorlog ooit beperkt kan worden gehouden.¹³⁾

De Synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland kwam in 1984, na tientallen jaren van grote terughoudendheid, tot een standpuntbepaling over nucleaire afschrikking. De Synode toont zich daarin verontrust over de

ontwikkelingen in de kernwapenwedloop, 'aangezien ze de mogelijkheid dat een conflict met nucleaire wapens wordt uitgevochten naderbij brengen'. De Synode komt tot de volgende conclusie: 'Alle vertrouwen op en dreigen met wapens, die massale vernietiging van de bevolking bewerken, is in strijd met een leven in de navolging van Christus, die niet tot het einde heeft vernietigd, maar tot het einde heeft liefgehad'. Daarom besloot de Synode 'het moderamen op te dragen, regering en parlement te manen (...) af te zien van elke nieuwe stap op de weg van de nucleaire bewapeningswedloop (waaronder het plaatsen van kruisraketten) en haast te maken met het politieke proces van terugdringing van nucleaire wapensystemen'.¹⁴⁾

De Synode van de Nederlandse Hervormde Kerk liet in 1983 een pastorale brief over de kernbewapening uitgaan naar de gemeenten. Daarin werd een 'neen' uitgesproken tegen het bezit van kernwapens. De zeer beknopte brief ging vergezeld van een uitgebreide toelichting, waarin dit 'neen' werd verantwoord. Een paragraaf uit deze toelichting is speciaal gewijd aan het onderscheid tussen gebruik en bezit van kernwapens. Daarin wordt gesteld dat een dergelijk onderscheid in de morele beoordeling van de afschrikking onhoudbaar is. De toenemende nadruk op 'beperkte' inzet van kernwapens, al of niet gepaard gaand met de gedachte dat een kernoorlog 'beheersbaar' zou zijn, doet de grens tussen bezit en gebruik van kernwapens immers steeds meer vervaagen.¹⁵⁾ De afwijzing van strategieën aangaande een beperkte kernoorlog is ook een belangrijk argument in de centrale passage uit de brief waarin de afschrikking wordt

13) *Gathered for Life. Official Report VI Assembly World Council of Churches, Geneva-Grand Rapids 1983*, 75-76; vgl. 134-136.

14) Letterlijke tekst van de Gereformeerde Synode over het oorlogsvraagstuk, d.d. 7 maart 1984. *Archief van de Kerken*, jg.39(1984) nr. 3, 39.

15) *Pastorale brief over de kernbewapening. Brief, toelichting en rapportage generale synode van de Nederlandse Hervormde Kerk*. 's-Gravenhage 1981, 16-17.

afgewezen. In het geschrift over de kernwapens uit 1962 had de Synode het broeze evenwicht van de afschrikking nog willen aanvaarden, als een door God geboden kans op een uitweg uit de impasse. 'Wij moeten nu vaststellen dat de weg, waarvan de Synode in 1962 hoopte dat zij een uitweg zou zijn, niet is gegaan. Integendeel, de ervaring van de afgelopen achttien jaar toont ons hoe het bezit van deze wapens ons heeft meegesleept met de versnelde opbouw en vervolmaking ervan en met de ontwikkeling naar een strategie van 'beperkte' kernoorlogen. Wij moeten daarom allereerst ons 'neen' van 1962 herhalen en daarbij nu ook in alle duidelijkheid vaststellen dat dit 'neen' ook onverkort geldt voor het bezit van deze wapens.'¹⁶⁾

De verschillende bewoordingen waarin de drie zojuist besproken kerkelijke instanties zich keren tegen de nucleaire afschrikking, geven alle uitdrukking aan de overtuiging dat de moraliteit van de afschrikking moet worden gerelateerd aan de moraliteit van nucleaire oorlogvoering. De morele onaanvaardbaarheid van oorlogvoering brengt daardoor de morele onaanvaardbaarheid van afschrikking met zich mee.

Het argument dat in de katholieke stellingnamen beslissend is voor het onderscheid tussen afschrikking en oorlogvoering, is het effectiviteitscriterium. Zolang de afschrikking effectief is en oorlog voorkomt, kan de afschrikking moreel gezien worden losgekoppeld van oorlogvoering, en is zij 'aanvaardbaar'. Bij monde van Johannes Paulus II wil de Katholieke Kerk de afschrikking nog wel krediet geven, 'als een etappe op de weg naar een geleidelijke ontwapening'. De niet-katholieke kerkelijke instanties zijn het geloof in de effectiviteit van de afschrikking echter kwijt. Ze willen de afschrikking zelfs niet tijdelijk meer aanvaarden. De Hervormde Synode zegt 'geen hoop' meer te kunnen ontlenen aan het argument dat het dankzij de afschrikking vijfendertig jaar lang 'goed' is gegaan. De Wereldraad beschouwt het geloof in een 'interim deterrence', als tussen-

station op de weg naar ontwapening, als 'cruel illusions'.¹⁷⁾

Waarom hecht de Katholieke Kerk nog wel enig vertrouwen aan de effectiviteit van nucleaire afschrikking, en waarom doen de Wereldraad en de twee Nederlandse Synodes dat niet meer? Ziet de Katholieke Kerk de gevaren dan niet? Beschikken de kerken over verschillende informatie? Laten zij zich anders voorlichten? Het antwoord gaat niet zozeer in deze richting, het moet veeleer worden gezocht in dieper liggende verschillen ten aanzien van de morele beoordeling van afschrikking; verschillen die in dit geval nog worden versterkt door motieven van kerk-organisatorische aard.

De Katholieke Kerk heeft, zoals we zagen, grote twijfels over de blijvende effectiviteit van nucleaire afschrikking: deze is instabiel en riskant. Daarom moet worden gestreefd naar ontwapening. Eenzijdige kernontwapening leidt echter opnieuw tot een instabiele en gevaarlijke situatie. Staatssecretaris Casaroli geeft te kennen niets in 'unilateralisme' te zien.¹⁸⁾ Daarom moet de bewapening geleidelijk en tweezijdig worden teruggebracht, er is geen andere aanvaardbare weg. Op deze geleidelijke weg behoudt het kernwapen evenwel zijn stabiliserende functie. De nucleaire afschrikking blijft nodig op de weg naar haar eigen afschaffing. In dat kader moet er daarom ook effectiviteit en enige positieve morele kwalificatie aan worden toegekend. De Katholieke Kerk komt met andere woorden tot een voorlopige 'aanvaarding' van de afschrikking, omdat en in zoverre de afschrikking een positieve rol vervult bij een stabiel bilateraal ontwapeningsproces. Overigens wekt het woord 'aanvaarden' hier een verkeerde suggestie, als zou de Katholieke Kerk in de afschrikking berusten. Het gaat er vooral om dat eenzijdige ontwapening moreel *onaanvaardbaar* wordt

16) *Id.* 7.

17) *Id.* 16; a.w. noot 13, 75-76.

18) A. Casaroli, a.w. noot 4, 438.

geacht. Het is in dit verband wel interessant dat de katholieke vredesbeweging Pax Christi hetzelfde standpunt huldigt. In de uitgave *Ethiek Kernwapens* constateert Pax Christi 'dat als een van de grote mogelijkheden met zijn bondgenoten zou besluiten tot totale kernontwapening, het voor de ander zeer 'aantrekkelijk' wordt om over te gaan tot nucleaire chantage. (...) Zolang beide partijen over kernwapens beschikken zijn deze wapens volkomen onbruikbaar. Maar ziet één van de partijen af van kernwapens, dan maakt hij daardoor de kernwapens van de ander weer bruikbaar. Dit brengt ons tot de conclusie dat het ethisch onverantwoord is om de kernwapens zonder meer van vandaag op morgen af te schaffen'.¹⁹⁾

De Wereldraad en de Gereformeerde en Hervormde Synode hebben evenals het Vaticaan grote twijfels over de effectiviteit van de huidige afschrikking. Vooral de ontwikkelingen in de richting van een 'beperkte' kernoorlog maken de effectiviteit van de afschrikking steeds minder geloofwaardig. Daarom moet afschrikking worden beoordeeld vanuit de effecten van mogelijke oorlogvoering, hetgeen leidt tot de morele afwijzing ervan. Nadat dit negatieve oordeel is geveld, wordt echter toegegeven (impliciet) dat eenzijdige ontwapening niet de weg is om van de kernwapens af te komen. De Wereldraad en de Hervormde Synode pleiten wel voor eenzijdige stappen, maar slechts als signalen binnen een geleidelijk en tweezijdig ontwapeningsproces.²⁰⁾ De stabiliserende functie van de afschrikking in de geleidelijke kernontwapening wordt dus wel verondersteld, maar wordt moreel niet in rekening gebracht. Er wordt geen ruimte gelaten voor een tijdelijke aanvaardbaarheid van de afschrikking. De Hervormde Synode zet zich zelfs uitdrukkelijk af tegen een redenering, 'waarbij het neen tegen het bezit minder radicaal zou klinken dan het neen tegen het gebruik, omdat kernwapens nu eenmaal slechts via een proces kunnen worden afgeschaft'.²¹⁾

De Katholieke Kerk stelt, vooral bij monde

van de verschillende bisschoppenconferenties, een aantal voorwaarden aan de morele aanvaardbaarheid van afschrikking. Afschrikking moet effectief, minimaal en proportioneel zijn, en moet uitzicht bieden op ontwapening. Met de formulering van deze criteria is de morele beoordeling van de afschrikking echter nog niet rond. Wat ontbreekt is een *toetsing* van de bestaande afschrikking aan deze criteria. Zonder die toetsing blijft de morele aanvaarding van de afschrikking abstract en ook onweerlegbaar. Een aantal Amerikaanse bisschoppen heeft deze lacune opgemerkt en heeft zich tot de Amerikaanse bisschoppenconferentie gericht met het verzoek om een diepgaande studie naar de vraag of de huidige kernbe wapening voldoet aan de morele criteria uit de pastorale brief van 1983. De bisschoppenconferentie reageerde positief op dit voorstel, met de instelling van een ad hoc comité van bisschoppen, dat deze vraag gaat behandelen.²²⁾ De resultaten van dit comité moeten nog worden afgewacht. De Amerikaanse bisschoppen hebben met hun initiatief wellicht een aanzet gegeven voor een nieuwe ronde in het kernwapendebat binnen de Katholieke Kerk; het is immers te verwachten dat er ook bij de andere bisschoppenconferenties op wordt aangedrongen om de reeds geformuleerde criteria op de feitelijke afschrikking te betrekken.

De Wereldraad van Kerken en de Gereformeerde en Hervormde Synode hebben niet gearzeld om de feitelijke afschrikking te toetsen aan de gehanteerde morele normen. Zo komen zij tot de onomwonden afwijzing van concrete wapensystemen. De Gereformeerde Synode keert zich tegen de plaatsing van kruisraketten, de Wereldraad spreekt zich uit tegen de stationering van Pershing-II's en kruisraketten, en voor een

19) G. Dilweg, *Ethiek Kernwapens (Wegwijzer 11)*. Pax Christi, 's-Gravenhage 1979, 29.

20) A.w. noot 15, 22-24; a.w. noot 13, 76.

21) A.w. noot 15, 22.

22) Nuclear Deterrence: Are the Conditions Being Met?, *Origins*, Vol. 15 (1985), No. 24, 399.

forse reductie van de Russische middellange-afstandsraketten, waaronder de SS-20's.²³⁾

Achtergronden van de kerkelijke nucleaire ethiek

Waarom spreekt de Katholieke Kerk bij voorkeur op abstracte wijze over de nucleaire afschrikking, en waarom hebben de niet-katholieke kerken een voorliefde voor concreetheid? Dit fundamentele verschil in de wijze van moreel oordelen lijkt vooral te worden bepaald door factoren van kerk-organisatorische aard, waarbij zowel de interne als de externe relaties een rol spelen, en door theologische en antropologische factoren.²⁴⁾ Dit kan in vier punten uiteen worden gezet.

1. Om bij de externe relaties van de kerkelijke organisaties te beginnen: hier valt vooral een groot verschil in politieke invloed op. De Heilige Stoel – zoals het Vaticaan in de politieke wereld heet – onderhoudt diplomatieke contacten met meer dan honderd landen. Het bruskeren van bevriende naties, bijvoorbeeld door hun defensiebeleid op onderdelen te kritiseren, is ook voor diplomaten van de Heilige Stoel een gruwel. Juist vanwege zijn politieke positie is de Heilige Stoel uiterst terughoudend ten aanzien van de overheden. Dit zou een eerste verklaring kunnen zijn voor de abstractheid van de Vaticaanse uitspraken over de kernbewapening. De Wereldraad heeft een veel geringere politieke betekenis dan het Vaticaan. Contacten zijn er vooral met VN-organisaties. Hierdoor is de Raad veel minder geremd in zijn uitspraken dan het Vaticaan, en is hij in staat om zonder veel hinder toespitste kritiek te leveren op overheden.²⁵⁾ Voor de Hervormde en Gereformeerde Synodes geldt, ten aanzien van de Nederlandse overheid, hetzelfde.
2. Wat de interne relaties betreft is vooral van belang dat het Vaticaan zichzelf beschouwt als het centrum van de wereldwijde Katholieke Kerk, waar bindende

standpunten worden bepaald over de katholieke dogmatiek en moraal. Omdat Vaticaanse standpunten inzake politieke ethiek ingrijpende consequenties kunnen hebben voor de relatie tussen kerk en staat in de verschillende landen, houdt het Vaticaan zich in politicus graag wat op de vlakte. De gewenste 'couleur locale' kan door de plaatselijke bisschoppen worden aangebracht. De verschillende accenten in de bisschoppelijke brieven, op basis van een centraal geleide consensus, illustreren dit. De Wereldraad van Kerken maakt daarentegen geen aanspraak op enige jurisdictie over de aangesloten kerken. Het gezag van zijn uitspraken wordt uitsluitend bepaald door 'het gewicht van hun waarheid en wijsheid', zoals de statuten het uitdrukken. De Raad ziet voor zichzelf vooral een voortrekkersfunctie weggelegd, op de weg naar eenheid en vernieuwing van de kerk. Vanuit deze positie doet de Wereldraad geregeld uitspraken op terreinen waar nog geen oecumenische consensus bestaat. Men zou die uitspraken kunnen beschouwen als 'proefballonnen' binnen de kerkelijke meningsvorming. De uitspraken tegen het bezit van kernwapens zijn daarvan een voorbeeld. In onze Synodes liggen de zaken anders. Het formele gezag van een procedureel reglementair tot stand gekomen synodale uitspraak is in de Hervormde kerk aanzienlijk. Dit legt beperkingen op aan de

23) A.W. noot 14, 39; a.w. noot 13, 76.

24) Voor een uitgebreidere beschouwing over deze factoren, toespitst op stellingnamen t.a.v. sociaal-economische vragen, zie mijn studie *Gods kinderen en de machten: het Vaticaan en de Wereldraad van Kerken over internationale economische verhoudingen, ontwikkeling en bevrijding, 1965-1985*. Oecumenisch Instituut, Utrecht 1986.

25) Een grote mate van zelfcensuur wordt echter aan de Wereldraad opgelegd door lidkerken die in 'gevangenschap' leven, binnen staten die aan hun burgers de democratische rechten alleen op papier toestaan. Zie hierover J. A. Hebly, *Strijd om vrede. Essays over kerken in de marxistische samenleving*, 's-Gravenhage 1983. Idem *Eastbound Ecumenism*, Univ. of America Press/VU Amsterdam, 1986.

bewegingsvrijheid van de Synodeleden. Zij hebben echter ook een eigen verantwoordelijkheid ten opzichte van de gemeenten, zonder last of ruggespraak. Vanuit deze eigen verantwoordelijkheid kan de Synode ook, zoals ze het in haar kernwapenbrief formuleert, 'tot', en niet 'namens' de gemeenten spreken. In de Wereldraad van Kerken wordt deze formule vaak gebruikt. Ook de Synode van de Nederlandse Hervormde Kerk kan af en toe een proefballonnetje oplaten. In de Gereformeerde Kerken is de situatie wederom anders. Daar ligt een groter accent op de plaatselijke gemeenten dan in de Hervormde Kerk. Er worden dan ook stringente eisen gesteld aan de consensusbasis van Synodale uitspraken. Eenmaal tot stand gekomen hebben deze uitspraken als regel echter meer gewicht dan in de Hervormde Kerk. De eigen speelruimte van de Synode ten opzichte van de gemeenten wordt daardoor nogal beperkt. De krachtige uitspraken van de Gereformeerde Synode tegen de kernbewapening zijn dan ook beslist geen proefballonnen.

De interne relaties van de niet-katholieke kerkelijke organisaties blijken geen homogene factor te zijn, en bieden derhalve slechts een partiële verklaring voor de opmerkelijke verschillen met de uitspraken over de kerkbewapening van de Katholieke Kerk. Er moet nog een andere factor in het spel zijn. Het is nodig hier de hulp van de theologie in te roepen.

3. In de protestantse geloofsleer en mensbeschouwing speelt de tegenstelling van zonde en genade traditioneel een grote rol. Het falen van de mens, zijn onwil om te leven voor God en de naaste, maakt een voortdurende innerlijke geloofsstrijd om de bekering naar Gods woord en zijn genade-aanbod noodzakelijk. In het morele handelen heeft deze innerlijke strijd het karakter van een telkens weer zich trachten op te richten tot een leven volgens Gods wet, in gehoorzaamheid en

verantwoordelijkheid. Dit morele verlangen van het protestantisme heeft belangrijke consequenties voor de wijze waarop ethische oordelen tot stand komen. Er is soms een neiging te bespeuren tot een *onbemiddelde geloofsethiek* van zeer principiële karakter: geloofsuitspraken worden onmiddellijk vertaald in morele handelingsvoorschriften. Ook wordt de juiste morele *gezindheid* in de beoordeling van het handelen vaak voorop gesteld. Vanuit een gezindheidsethiek is nucleaire afschrikking evenwel uitermate bedenkelijk, omdat de afschrikking nu eenmaal onvermijdelijk lijkt te veronderstellen dat men van zins is om zijn medemens, als het er op aankomt, zeer veel kwaad toe te brengen. Een radicale veroordeling van de afschrikking ligt dan voor de hand. In de boven geciteerde uitspraak van de Gereformeerde Synode, waarin het dreigen met massavernietiging als in strijd met de navolging van

’ In de protestantse geloofsleer speelt de tegenstelling van zonde en genade een grote rol. ’

Christus wordt verklaard, treft men de geloofsethiek en de gezindheidsethiek bij elkaar aan; voor het Vancouver-citaat geldt hetzelfde. In de katholieke denken over sociale en politieke vraagstukken worden de religieus-ethische uitgangspunten meer opgevat als een omvattend kader, waarbinnen verder zaakgericht wordt geargumenteed. Het Tweede Vaticaanse Concilie sprak in dit verband

over de 'autonomie van het aardse'. In het middelpunt van de morele redeneringen treft men, als het om macro-ethiek gaat, meestal geen theologische argumenten aan. Dit scheidt de mogelijkheid om morele problemen te benaderen vanuit de innerlijke dynamiek en complexiteit van de zaak die in het geding is, zoals door de omzichtige katholieke stellingname ten aanzien van de nucleaire afschrikking wordt gedemonstreerd.

4. Het sterk ontwikkelde protestantse besef van de menselijke gebrokenheid, en de daaruit voortvloeiende innerlijke strijd, leiden ook tot een sterk ontwikkeld waarnemingsvermogen voor de gebrokenheid en tweestrijd in de samenleving. De mensheidsgeschiedenis wordt bepaald door een strijd van Christus, 'het leven van de wereld', tegen de 'machten' van dood en duisternis. Deze theologische visie roept een moreel dualistisch wereldbeeld op. De Hervormde theoloog Berkhof schrijft: 'Onze geschiedenis loopt uit op en loopt vast in twee machten die elkaar oproepen, begrenzen en niet overwinnen kunnen'.²⁶⁾ Het ligt voor de hand dat dit dubbele toekomstbeeld leidt tot een morele boedelscheiding bij maatschappelijke conflicten, niet in de laatste plaats wanneer militaire machten het geschilpunt vormen. In de toelichting op de kernwapenbrief van de Hervormde Synode vinden we deze tweedeling terug: 'Wij belijden dat de gemeente mag leven uit het geloof in haar Heer Jezus Christus, die overwinnaar is, niet door geweld of tegengeweld, maar door het kruis van de ander te dragen en te lijden in diens plaats. Van Hem horen wij: 'Mij is gegeven alle macht in hemel en op aarde' (Mat.28:18). Vanuit dit geloof zal de gemeente zich teweer stellen tegenover machten die het dreigen met de dood steeds verder perfectioneren'.²⁷⁾ Tegenover 'machten' moet je je teweer stellen. In deze conclusie lijkt, samen met het gezindheidsethische uitgangspunt,

een belangrijke theologische motivatie te schuilen voor de resoluutheid waarmee sommige reformatorische kerken het bezit van kernwapens afwijzen.

Twee slotvragen

1. Wat kunnen de kerken leren van elkaars nucleaire ethiek? De Nederlandse katholieke en protestantse kerkelijke leiding kunnen van elkaar vooral een en ander leren over conflicthantering in de kerk. Beide staan voor het dilemma tussen een heldere positiekeuze aangaande afschrikking, en de eenheid van de kerk die door zo'n positiekeuze zou worden bedreigd. De katholieke bisschoppen hebben met hun abstracte en soms dubbelzinnige uitspraken over de kernbewapening gekozen voor de eenheid, de Synodes hebben met hun geprononceerde standpunten vooral gekozen voor helderheid. Nu is het de vraag of eenheid-ten-koste-van-helderheid wel de aangewezen weg is om problemen op te lossen. Tussen mondige mensen kunnen conflicten niet worden weggenomen door ze te verdoezelen, maar alleen door ze in een open communicatie aan het licht te brengen. De bisschoppen zouden juist aan deze communicatie meer leiding kunnen geven.²⁸⁾

De duidelijkheid van de Synodes heeft wél een communicatieproces in de kerken uitgelokt. Misschien zijn de conflicten zelfs iets te sterk aangewakkerd. Men kan zich afvragen of de Synodes zich zelf hier niet hebben overschat. Wat dit betreft is statistisch onderzoek interessant, waaruit blijkt dat kerkelijken, zowel katholieken als protestanten, sterk zijn ondervertegenwoordigd in burgerlijke acties tegen de kernbewapening, zoals de vre-

26) H. Berkhof, *Christelijk geloof*, Nijkerk 1979⁴, 537.

27) A.W. noot 15, 18-19.

28) J. A. van der Ven, *Kerkelijk leiderschap in verband met oorlog en vrede, Kerk over kernbewapening. Reacties op de bisschoppelijke brief 'Vrede en Gerechtigheid'*, Pax Christi Nederland, 's-Gravenhage 1983, 37-52.

desdemonstraties in 1981 en 1983, en het volkspetitionnement tegen de kruisraketten van 1985. Volgens onderzoek van enkele jaren geleden noemt 58% van de Nederlanders zich kerkelijk, maar hun aandeel in de vredesacties was slechts respectievelijk 20%, 24% en 35%.²⁹⁾ Dit zou er op kunnen wijzen dat de nauw bij de standpunten van de vredesbeweging aansluitende uitspraken van de Synodes allerminst representatief zijn voor de eigen kerkleden. Zo iets geeft spanningen. Een pasklaar antwoord op het dilemma tussen helderheid en eenheid is niet te geven, maar dat de kerken hier van elkaar kunnen leren staat vast.

2. Hoe verhoudt de nucleaire ethiek van de kerken zich tot de nucleaire politiek van Nederland en de NATO? De veroordelingen van de afschrikking door een aantal kerken zijn een recent fenomeen. De afschrikking bestaat echter al zo'n veertig jaar. Er moet dus in de laatste tijd iets met de afschrikking zijn gebeurd, waardoor sommigen haar nu ineens niet meer willen aanvaarden. Uit de kerkelijke teksten blijkt dat het vooral de ontwikkelingen in de richting van voorbereiding op beperkte nucleaire oorlogvoering zijn, die aanleiding geven tot een afwijzend oordeel. Afschrikking op deze wijze acht men instabiel en niet effectief oorlogvoorkomend. Het heeft lange tijd geduurd voordat de kerken het gebruik van massavernietigingswapens expliciet afwezen. Uitspraken van die strekking dateren zelden van voor de jaren zestig. De technische en strategische ontwikkelingen van nucleaire massavernietiging naar nucleair gevecht hebben dit standpunt echter niet aan het wankelen gebracht. Wel hebben deze ontwikkelingen het morele onderscheid tussen gebruik en bezit van kernwapens aangetast. Deze scheiding is door de ontwikkeling van nucleaire vechtwapens in toenemende mate onhoudbaar geworden. Het kernwapen heeft zich steeds verder ontwikkeld in de rich-

ting van zijn eigen morele onaanvaardbaarheid. Daarom hebben sommige kerken de bom in de ban gedaan.

Er zijn echter tekenen van een mogelijke keer in de ontwikkeling van de nucleaire bewapening. In het Montebello-akkoord van 1983 besloot de NATO om 1400 van de 6000 in West-Europa gestationeerde kernladingen terug te trekken. De nucleaire strategie van het bondgenootschap ontwikkelt zich in de richting van een 'no-early-first-use' van kernwapens, gekoppeld aan een vervanging van nucleaire wapens door hypermoderne conventionele alternatieven. De vervanging, door Nederland, van de Nike-luchtdoelraket, die zowel met een conventionele als met een nucleaire kop kon worden uitgerust, door de louter conventionele maar veel effectievere Patriot, past in deze nieuwe strategie. Het vernietigingsvermogen van de nieuwe wapens (als functie van hun explosieve kracht en hun precisie) zal niet minder zijn dan die van hun nucleaire voorgangers. Zelfs een conventionalisering van de *strategische* bewapening lijkt op lange termijn niet onmogelijk. Het grote verschil tussen de nieuwe en de oude wapens is echter dat de conventionele wapens niet langer onder het 'nucleaire taboe' vallen. Deze psychologische drempel werpt in het nucleaire tijdperk barrières op voor de inzet van grote vernietigingsvermogens. Met de greep naar de grote vermogens wordt de nucleaire grens overschreden. Wanneer grote vernietigingsvermogens van conventionele aard ter beschikking komen, en daar wordt aan ge-

29) B. Schennink, T. Bertrand, H. Fun, *De 21 november demonstranten, wie zijn ze en wat willen ze?* Studiecentrum voor Vredesvraagstukken cahier 25, Nijmegen 1982; B. Schennink, *Getekend en ongetekend. Profiel van een verdeeld volk*, Studiecentrum voor Vredesvraagstukken, Nijmegen 1985.

30) Over de technische en strategische aspecten van moderne conventionele wapens, zie: J. G. Siccama, *Roepnaam: Airlant Battle. Een nieuwe militaire aanpak voor de NAVO* (Clingendael-reeks 3), 's-Gravenhage 1984. P. Versteegen, *Moderne conventionele wapens: een uitdaging aan de vredesbeweging?* Studiecentrum voor Vredesvraagstukken cahier 34, Nijmegen 1985.

werkt, is een psychologische drempel die hun inzet tegenwerkt echter verdwenen. Het is nog maar de vraag of de oorlogvoorkomende effectiviteit van de afschrikking daarmee gediend is.³⁰⁾

Wanneer de kernwapens gedegradieerd worden in hun militaire rol, zal het anti-nucleaire verzet van de vredesbeweging en van sommige kerken daaraan in belangrijke mate hebben bijgedragen. Sommige kerken hebben de strijd tegen kernwapens tot speerpunt van hun strijd om ontwapening en vrede gemaakt. Het korte-termijndoel van de kernontwapening wordt beschouwd als een eerste stap op de weg naar algehele ontwapening en vrede. Wanneer een relatieve de-nuclearisering echter leidt tot een evenredige vergroting en perfectionering van de conventionele bewapening, dan zien de kerken hun eerste doel weliswaar aanzienlijk dichterbij gekomen, maar het ultieme doel met nog geen stap genaderd.

Conclusie: de wereld van de afschrikking, de bewapening en het wantrouwen tussen Oost en West is een *demonische* wereld, waarin slechts keuze is tussen kwaden. De kerken kunnen hier geen ander doel hebben dan de overheid heeft, namelijk het bestaande afschrikkingssysteem zo te organiseren dat het effectief oorlogvoorkomend is, dat het deze doelstelling niet te buiten gaat, en dat het ook niet het laatste oordeel over ons afroept, wanneer de afschrikking faalt. Zij kunnen met elkaar een *illusieel* gesprek aangaan over de instrumentaliteit van bepaalde wapensystemen voor dit doel. Illusieel, omdat het een gesprek is binnen de demonische wereld: de keuze tegen het ene wapen is de facto een keuze voor het andere; de keuze tegen sommige wapens is *niet* een keuze tegen de bewapening in zijn geheel. De keuze tegen afschrikking, tegen bewapening, vóór wederzijds vertrouwen en begrip is de keuze voor een omweg, de keuze voor een doel op lange termijn, met een lange-termijnplanning. Het IKV, toch een avant-garde als het in Nederland over vrede gaat, lijkt dit te hebben ingezien. Het thema

voor de vredesweek van 1986 luidde 'ontspanning is ondeelbaar'. Op de vredesweek-poster zien we nu eens niet een groepje mensen dat een wapensysteem de wereld uit helpt, maar mensen die twee enorme handen naar elkaar toebewegen. De artikelen uit de IKV-vredeskrant handelen dit jaar vooral over contacten tussen burgers en burgerlijke groeperingen in Oost en West, met bijzondere aandacht uiteraard voor contacten tussen kerken. De beperktheid ervan wordt benadrukt. Enige frustratie is ook niet te miskennen: het IKV voelt zich in zijn doel gefnuikt door de politiek en zoekt naar andere wegen voor de burger die zijn bezorgdheid over de bewapening wil omzetten in daden. Een naïef plan? Alles wat niet demonisch is, is naïef in de demonische wereld. Op het gebied van de culturele uitwisseling tussen volken die ooit een heel Europa vormden ligt voor de vredesbeweging, de kerken en vele andere instellingen, samen met de overheid, een belangrijke taak. De overheid dient hier een stimulerend en voorwaardenscheppend beleid te voeren, naast de kritische rol die hij ten aanzien van dit proces zal wensen te vervullen. Constructief inspelen van de overheid op de nieuwe koers van de kerkelijke vredesbeweging zou ertoe leiden dat veel burgers weer iets van hun ethische idealen gaan herkennen in het politieke beleid; zowel voor deze burgers als voor de overheid is dat een groot goed.

